

OLLI HERRANEN

Taloudellisten arvojen paradoksit

On tyypillistä tehdä kapitalismiin liittyvistä kysymyksistä subjektiivisia arvokysymyksiä. Kapitalismi nähdään automaattisesti inhimillistä hyvinvointia lisäävänä järjestelmänä, ja toisaalta kapitalismin rakenteellinen logiikka sivuutetaan.¹ Tässä ajattelussa kuluttaja on kuningas ja yrittäjä markkinatalouden sankarihahmo. Tarina ei kuitenkaan kerro, kuinka kuluttaja tai yrittäjä asettuvat osaksi markkinoita.

Ennen globaalien talouskriisien alkamista ehkä merkittävin talouskasvun ideologiaa uhkaava tekijä oli huoli ympäristöstä. Teppo Eskelinen kirjoittaa aiheesta oivaltavasti *niin & näin* -numerossa 3/06. Artikkelissaan ”Kestävän kehityksen paradoksit”² hän viittaa YK:n maailmankomission raporttiin *Yhteinen tulevaisuutemme*³, jossa pyrittiin luomaan ”perusta uudenselälle politiikalle, joka yhdistäisi kehityksen ja ympäristön näkökohdat. [...] [R]atkaisuksi lanseerattiin ’kestävän kehityksen’ käsite.”

Eskelinen kritisoi jatkuvan talouskasvun perustelemiseksi luotua kestävän kehityksen käsitteistöä. Se patistaa kehittyviä maita suurempaan markkinaorientaatioon, jonka tarkoitus on maksimoida ihmis- ja luonnonresurssien käytön tehokkuus. Näin resurssit ovat laskennallisesti hallittavia ja linjassa markkinamekanismin perusedellytyksen kanssa – niille voidaan asettaa hinta.

Tässä tulkinnassa kestävän kehityksen paradoksi on pyrkimys ratkaista jatkuvan talouskasvun ja ympäristön ristiriita tilanteessa, jossa ”[ympäristö]resurssi [...] ei ole itsessään arvokasta, vaan ainoastaan potentiana ja välineenä saada aikaan toivottu lopputulos. Taloudellinen ajattelutapa riisuu asioilta arvon sinänsä ja katsoo niitä ainoastaan

raaka-aineina”. Tämä johtopäätös on linjassa Marxin kapitalismikritiikin kanssa.

Marxille kapitalistisen tuotantotavan ainoa pyrkimys on pääoman arvon lisääminen, jonka välineenä on työn ja tuotannon organisointi. Tuottavaa toimintaa ei siis harrasteta hyvinvoinnin vaan pääoman arvon lisäämiseksi. Kuten Eskelinen toteaa, keskustelu kestävästä kehityksestä ei koske sitä, ”miten perustarpeet voivat tyydyttyä, vaan miten taloudellinen kehitys voi jatkuu”. Tämä on marxilaisesta näkökulmasta merkittävä huomio: kapitalistinen talous ei *ensisijaisesti* pyri vastaamaan inhimillisiin tarpeisiin vaan lisäämään pääoman arvoa. Keskeinen väline tässä toiminnassa on pääomamuodossa oleva raha.

Indifferentti talous

Raha kysyntää ilmaisevana vaihdannan välineenä on irrallinen yksittäisistä vaihtajista ja heidän arvostuksistaan. Tämän seurauksena syntyy kysyjien ja tarjoajien suhteen itsenäistynyt ”arvojen piiri”. Georg Simmel toteaa *Rahan filosofianssa*:

”Taloudellisten transaktioiden tekninen muoto tuottaa arvojen piirin, joka on enemmän tai vähemmän täydellisesti irrallaan subjektiivis-persoon-

nallisesta rakenteesta. Vaikka yksilö ostaa, koska *hän* arvostaa ja haluaa kuluttaa esineen, hänen kysyntänsä on ilmaistu vaikuttavasti vain vaihdannan välineen kautta.”⁴

Tätä ajatusta voi pilkkoa Marxin *Pääomassa* hyödyntämän klassisen käsiteparin *käyttöarvo* ja *vaihtoarvo* avulla⁵. Käyttöarvo on mihin tahansa tavaraan sidottu puhtaasti laadullinen määre, joka määrittyy sen jotain tarvetta tyydyttävien ominaisuuksien perusteella. Käyttöarvot kohtaavat toisensa markkinoilla määrällisten vaihtoarvojen suhteuttamina. Tavaroihin sisältyy siis kaksinaisuusluonne: niillä on toisaalta käyttöarvo, jonka määrittää sen hyödyllisyys ihmiselle, mutta samalla niillä on myös rahamääräisesti ilmaistu vaihtoarvo, joka muodostuu markkinoilla suhteessa toisiin tavaroihin.

Näiden arvomuotojen yhteydestä syntyvä *tavaramuoto* on työllä muokattujen resurssien ja yhteiskunnallisten suhteiden ruumiillistuma. Tavaraksi kelpaa mikä tahansa vaihdettava, oli se sitten työtä, tietoa, maata, rahaa tai kulutustavaraa. Tavaralla voi olla käyttöarvoa, vaikkei se koskaan päätyisi markkinoille, mutta tällainen tavara ei ole kapitalistisen vaihdannan piirissä. Kapitalistisessa tuotantotavassa tavarantoiminnan funktio on tulla

vaihdetuksi markkinoilla ja lisätä pääoman arvoa.

Raha taas sulkeutuu kaikkien muiden tavaroiden ulkopuolelle ”yhteiskunnallisesti päteväksi vastikemuodoksi”⁶. Tämä tarkoittaa sitä, että raha toimii yleisenä mittapuuna kaikille markkinoille tuotetuille tavaroille. Toisaalta raha on myös käytännön väline kaupallisen toiminnan organisoimiseksi.

Asiaa voi ajatella yksinkertaisen esimerkin kautta: Jos lapselle antaa rahan, hänen ei tarvitse ymmärtää sen metafysiikasta mitään mennessään kauppaan. Kun lapsi antaa sen vastineeksi karamellista myyjälle, hän oppii vaihtamisen ja rahan luonteen käyttämällä rahaa. Myös myyjältä vaaditaan yhtä vähän metafysiikan tuntemusta – vain pieni määrä laskutaitoa riittää. Välineenä ja vastikkeena rahalla on siis yleisiä ominaisuuksia, jotka ovat yksittäisen ihmisen tahtotilasta ja kunkin henkilökohtaisista arvoista riippumattomia.

Raha välineenä ja vastikemuodossa on välinpitämätön, *indifferentti* suhteessa käyttäjiinsä. Se ei ota kantaa suuntaan taikka toiseen, miten sitä käytetään. Toisaalta käyttäjän suhde rahaan on ambivalentti. Hän voi olla subjektiivisella tasolla rahasta mitä mieltä tahansa, mutta käyttäessään sitä hänen on pakko hyväksyä rahajärjestelmään sisältyvät yleiset ehdot.

Vaikka kukin tekee itse omat ostopäätöksensä, käytetään niiden ilmaisemiseen rahaa. Subjektiivisia arvoja ei voi rahan välityksellä ilmaista kuin yhdellä tavalla – kuluttamalla. Kuluttaminen taas tapahtuu markkinoilla, jossa rahamääräiset voitot ovat ensisijainen toimintaa ohjaava periaate.

Return On Investment

Useimpien yritysten toimintaa ohjaa viimekätisesti yksinkertainen *Return On Investment* -periaate (ROI). ROI tarkoittaa suorituksen arviointia sijoitukselle saadun voiton perusteella. Huolimatta yritysten muista arvoista tai mahdollisesta pyrkimyksestä toiminnan laadulliseen arviointiin

suoriutumisen lopullinen mittari on yleisesti ROI.⁷

Kun tuotannollista toimintaa ohjaa ROI-periaate, näyttyvät kaikki perinteiset tuotannontekijät – työ, maa ja raha tai pääoma – vain hyödynnettävinä resursseina ja välineinä päämäärän eli voiton saavuttamiseksi. Ihmiset tarvitsevat maan tarjoamaa hyvinvointia, mutta hyvinvoinnin syntyminen edellyttää ihmistyötä. Ihmiset siis tarvitsevat myös työpaikkoja, mutta kapitalismissa työpaikat syntyvät investoinneista. Investoinnit taas ohjautuvat sinne, mistä ne saavat voittoa ja veätyvät sieltä, missä sitä ei ole saatavilla.

Tämän logiikan kohdatessa subjektiiviset arvot syntyvät ongelma. Tavaraa tuotetaan vain markkinoita varten. Markkinat puolestaan noudattavat investointi- eli pääomalogiikkaa. Subjektiiviset arvot saattavat olla mitä tahansa, mutta markkinoilla ne tulevat vaikuttavasti ilmaistuksi vain rahan välityksellä. Toisaalta ihmiset voivat kuluttaa vain jo markkinoille tuotettuja tavaroita. Näiden tavaroiden tuottamiseksi pääoman täytyy päästä käsiksi kaikkiin resursseihin sen omilla ehdoilla. Kaikella pitää olla hinta ja kaiken tulee olla riittävän vapaasti hyödynnettävissä.

Toisaalta hajautuva, lisääntyvä ja yritysten näkökulmasta anonyymi sijoittajien joukko odottaa investoinneilleen vastinetta kilpailullisilta markkinoilta. Vaikka erilaiset piensijoittamisen muodot ja mikroluotot lisääntyvät, eivät ne uhkaa pääomalogiikkaa. Tästä todistaa historiallisen räjähdyksmäisesti kasvanut finanssisektori. Voitto otetaan sieltä, missä sitä on parhaiten saatavilla. Voitoilla ei tarvitse olla juuri mitään tekemistä reaali tuotannon kanssa.

Subjektiiviset arvot ja objektiiviset pakot

Kapitalismi *sinänsä* ei tähtää mihinkään muuhun kuin pääoman arvonnäkökulmaan. Porvarillinen arvopuhe taas sitoo taloudellisen toiminnan vastuun kuluttajan valintoihin ja tuotteen loppukäyttäjään

eli yksilökuluttajan subjektiivisiin arvoihin. Markkinoilla subjektiiviset arvot vaikuttavat kuitenkin vain siihen, mitä kulutustavaroita mahdollisesti tuotetaan ja kuinka paljon.

Yleisesti tavarantuotantoa ohjaa puhdas voittojen tavoittelu. Tämän vuoksi talouskasvulle asetettavat esteet – kuten ympäristöresurssin käytön rajoittaminen – tuottavat aina työttömyyden kaltaisia epätoivottuja ilmiöitä. Toisaalta vaikka tavaran määrä lisääntyy jatkuvasti, ei kapitalistisessa järjestelmässä ole mitään mekanismia, joka liittäisi talouskasvun automaattisesti inhimillisen hyvinvoinnin kasvuun.

Vaikuttaisi siltä, että porvarillinen arvopuhe pyrkii kussakin ajan hetkessä siunaamaan taloudellisen *status quon*. Tämän filosofian subjekti ja päämäärä – talouskasvu – pitää kuitenkin asettaa osaksi tuotantosuheteita, jolloin talouden, ympäristön sekä inhimillisten arvojen ja tarpeiden tyydytyksen paradoksit repeävät auki.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Viimeaikaisesta keskustelusta ks. esim. Paul Lillrank, *Maailmanparantaja. Miksi porvarilliset arvot voittavat populismin ja totalitarismin*. Taloustieto Oy, Helsinki 2011; Matti Apunen, Pää pystyy kapitalisti! *Yhteiskuntapolitiikka* 2/12, 186–190; Tuomas Enbuske, *Ajatusalennusmyynti. Yhdeksän helpointa hokemaa taloudesta*. Taloustieto Oy, Helsinki 2012.
- 2 Teppo Eskelinen, Kestävän kehityksen paradoksit. *niin & näin* 3/06, 73–81.
- 3 Ympäristön ja kehityksen maailmankomissio, *Yhteinen tulevaisuutemme*. Valtion painatuskeskus & Ympäristöministeriö, Helsinki 1988.
- 4 Georg Simmel, *The Philosophy of Money* (Philosophie des Geldes, 1907). Käänt. Tom Bottomore & David Frisby. Routledge, London 1990, 79. (Vrt. *Rahan filosofia*. Lyh. suom. Panu Turunen. Ranskan, Turku 1997.)
- 5 Karl Marx, *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Osa 1: pääoman tuotantoprosessi* (Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie, 1864). Suom. Antero Tiusanen. Progress, Moskva 1974.
- 6 Sama, 91.
- 7 Alan M. Rugman & Richard M. Hodgetts, *International Business*. Prentice Hall, New Jersey 2003, 232–234.